

שעור ב: אינו מן המוכן

בשעור הקודם, עסקנו, בעקבות חלקו הראשון של פרק 'כל הכלים' בדין טלטול כלים בשבת. בשעור הנוכחי נעסוק, על פי חלקו השני של הפרק, בחפצים שאינם כלים, ובראשם, 'שברי כלים' שהם מקרה הגבול שבין כלים לשאינם כלים. איסורם של חפצים אלו אינו נובע מאותו מקור כאיסור הכלים, שכן, כפי שהתבאר בשעור הקודם, איסור הכלים נובע מתקנת נחמיה בן חכליה למניעת חילול שבת המוני, ולכן במרכזו עומדים כלים שמלאכתם לאיסור. ואילו חפצים שאינם כלים, אסורים גם בלא גזירת נחמיה, וגם לא הותרו כדרך שהותרה גזירת נחמיה במהלך הדורות.

היותם עושים 'מעין מלאכה' מתיר אותם. אף כי ידוע מן המשנה בראש הפרק, שמה 'שאינו מן המוכן' אסור בנטילה, וידוע שנטילה 'לצורך' עדיפה על פני נטילה שאינה לצורך.

ב. נשברו בערב שבת

גמרא:

אמר רב יהודה אמר שמואל: מחלוקת שנשברו מערב שבת, דמר סבר: מעין מלאכתן אין. מעין מלאכה אחרת לא. ומר סבר: מפילו מעין מלאכה אחרת. אבל נשברו בשבת דברי הכל מותרין. הואיל ומוכנין על גבי אביהן מותר.

לפי פירושו של שמואל, שברי הכלים שלגביהם מתנהל הדיון הם כלים שהיו במצבם זה כבר בערב שבת, והדיון הוא לגבי ערכו העצמי של שבר כלי שכזה. לדעה אחת, יש לו מעמד כמו של כלי אם הוא ראוי לשימוש כלשהו, ולדעה אחרת, יש לו מעמד של כלי רק אם הוא ראוי לשימוש כמו אביו, הכלי השלם. אבל אם הכלים נשברו בשבת, הם נשארים במעמדם הקודם מערב שבת.

מן הגמרא ברור שהבעיה עם שברי הכלים היא היותם בלתי מוכנים לשבת. וממילא מובן שכל חפץ שאינו כלי ולא הוכן לשימוש בשבת, אסור בנטילה בשבת. כלי הוא חפץ מוכן גם בלי שיכינוהו במיוחד לשבת, שכן בעצם התקנת הכלי הכינו אותו לשימוש. מה שאין כן חפץ שאינו כלי. היותו של שבר כלי חלק מכלי שלם מקנה לו עדיפות על פני לא-כלי, באשר הוא היה מוכן כחלק מן הכלי.³ התנאים במשנתנו טוענים, שרק אם נשאר ראוי לשימוש הוא נחשב מוכן וראוי לטלטול ומחלוקתם היא בשאלה לאיזה שימוש עליו להשאר ראוי. כל שימוש, לדעת תנא קמא, או דווקא זה של אביו, לדעת רבי יהודה. אחרת, אם

חלק א: קריאת הגמרא

משנת 'שברי כלים' וסוגיית הגמרא שעליה עוסקת בחפצים שאינם כלים ובאיסור נטילתם בשבת. הסוגיה, כקודמותיה העוסקות בכלים עצמם, אינה מכירה את המושג 'מוקצה' כלל,¹ וסיבת האיסור בה הוא 'אינו מוכן'. הנושא העיקרי של הסוגיה הוא מה נחשב 'מוכן' ומה לא. דרך הילוכה של הסוגיה נבחנים פרטים שונים של מושג המוכנות לשבת. לאחר העיון בפרטים העולים מן הסוגיה, נעבור בחלק השני של השעור לראות את התמונה הכללית העולה ממקורות התנאים אודות איסור 'שאינו מוכן' בשבת.

א. משנה: שברי כלים

כל הכלים הניטלין בשבת שבריהן ניטלין עמהן, ובלבד שיהו עושין מעין מלאכה: שברי עריבה לכסות בהן את פי החבית, שברי זכוכית לכסות בהן את פי הפך.

רבי יהודה אומר: בלבד שיהו עושין מעין מלאכתן: שברי עריבה לצוק לתוכן מקפה, ושל זכוכית לצוק לתוכן שמן.

המשנה פותחת בכלים הניטלין² בשבת, אלו שהוזכרו בחלקו הראשון של הפרק. ההנחה הפשוטה היא שהכלים עצמם מותרים, ועתה יש לדון בשבריהם של כלים אלו. הדרישה היא ששברי הכלים יהיו ראויים לעשות מלאכה. התנאים נחלקו, אם צריך שיהיו ראויים לעשות מלאכה כלשהי, או דווקא מלאכה מעין זו של הכלי הראשון.

הנוסח 'ניטלין עמהן' מורה, שהשברים ניטלין ב'זכות' הכלים השלמים, אך אין לפרש שנטילת השברים יכולה להעשות רק באופן של קישור פיזי ממשי בין הכלי לבין שבריו. הפירוש הזה אינו סביר בעיקר מפני שמימושה של הוראה שכזאת אינו נראה מעשי.

אין במשנה נימוק, לא לאיסור ולא להיתר. אין הסבר מדוע השברים אינם ניטלים ואין הסבר מדוע

שבת קכ"ב

³ הפוך ממעמדה של המחט הלא-נקובה שנדונה בשעור הקודם. המחט היא כלי, כשאינה נקובה היא טרום-כלי, וכשניטל עוקצה או חררה היא שבר-כלי. כלים, המצב של טרום-כלי עדיף על זה של שבר כלי, כיון שהוא עתיד להעשות לכלי, ולכן הוא יכול להחשב מוכן, אף כי אינו כלי מושלם.

¹ עיי' אפרים יצחקי, 'מוקצה', סידרא טז (תשס) 81-104.
² כאן הגירסה 'הניטלין' היא ההולמת, כי מדובר על הכלים שהוזכר קודם לכן שהם ניטלים בשבת.

צורך בייחוד מפורש על ידי האדם של החפץ לייעודו. הגדרה זו משמעותית גם לגבי לא-כלי, כדוגמת קרש שבחצר, האם צריך לייחדו בפירוש לשמוש בהסקה ביום טוב, במחשבה, בדיבור או אפילו במעשה? או שמא די בכך שהוא מונח בחצר כדי להחשיבו מוכן לשימוש? האם יש הבדל בין לא-כלי לבין שבר-כלי? חסרונו של לא-כלי הוא בכך שלא היה מוכן לדבר כלשהו, יתרונו הוא בכך שלא יחד מעולם למלאכה מסוימת, ולכן הוא במצב 'סתמי' ונוח יותר להחלטת ייעוד כלשהו? בכל אופן ברור, שדעת תנא-קמא מקילה יותר ומותרת יותר מקום לשינוי בייעוד של הכלי מבלי מעורבות מכוונת של דעת האדם.

זאת כאשר לשינוי בייעודו של הכלי שנשבר בערב שבת. לגבי שבת עצמה, המחלוקת נוגעת להבנת אפשרות השינוי במהלך השבת. לפי הלשון הראשונה, נשברו בשבת בודאי מותרים. כלומר, כלי שנשבר אינו משנה את ייעודו במהלך השבת. ובהכללה אפשר לומר שהייעוד של חפץ בכניסת שבת נשאר קבוע לכל השבת כולה, כשם ש'אתקצאי לבין השמשות אתקצאי לכולי יומא',⁵ לדעה הזאת יתכן גם פן של חומרה – אם החפץ או הכלי לא היה מוכן בערב שבת, אי אפשר שיהפוך להיתר בשבת, כגון בהמה שנתנבלה והפכה להיות ראויה לכלבים, או מותר שמן שבנר שהוקצה בערב שבת לבעירה.

ללשון השניה, חפץ יכול לשנות את ייעודו במהלך השבת, במקרה הנדון מדובר על שינוי מהיתר להיתר, מסוג שימוש אחד למשנהו, אולם יתכן שגם שינוי מאיסור להיתר או מהיתר לאיסור יכול להתקבל. אף כי יתכן ששינוי הסטטוס ההלכתי אינו שקול לשינוי באופי השימוש. כל אחת מן השאלות שהועלו כאן והמחלוקות שהוצגו, מביעה השקפה אחרת לגבי תפיסת אופן יצירת הייעוד ומכונותו של חפץ לשימוש, ולגבי משמעותה של ההכנה מבעוד יום לשימוש לשבת.

ד. מסיקין בשברי כלים

תני חדא: מסיקין בכלים ואין מסיקין בשברי כלים. ותניא אידך: כשם שמסיקין בכלים כך מסיקין בשברי כלים.

ותניא אידך: אין מסיקין לא בכלים ולא בשברי כלים.

הא רבי יהודה, הא רבי שמעון, הא רבי נחמיה.

אינו שימוש דומה לזה של אביו, הוא לוקה שוב בחוסר הכנה, שהרי לא הוכן לשם כך.

ככל הנראה, אין שמואל דורש הכנה מכוונת של האדם, לא במחשבה ולא במעשה. מצבם של הכלי ושבריו נדונים באופן אובייקטיבי, ולא תלויים במחשבת האדם.

לגבי השבת עצמה, מוסכם בשיטה זו, שמצב מוכנותו של הכלי בכניסת שבת קובע את השימוש בו, ושינוי המצב במהלך השבת אינו משפיע. סביר להניח שהתפיסה הזאת אינה מבחינה בין איסור להיתר, ולפיה, חפץ שלא היה מוכן בכניסת שבת לא יכול לשנות את מצבו למוכן במהלך השבת.

ג. נשברו בשבת

מותיב רב זוטרא:⁴ מסיקין בכלים ואין מסיקין בשברי כלים. דנשברו אימת? אילימא דנשברו מערב יום טוב עצים בעלמא ניהו! אלא לאו ביום טוב, וקתני מסיקין בכלים ואין מסיקים בשברי כלים!

אלא, אי איתמר הכי איתמר, אמר רב יהודה אמר שמואל: מחלוקת שנשברו בשבת, דמר סבר: מוכן הוא, ומר סבר: נולד הוא.

אבל מערב שבת דברי הכל מותרין הואיל והוכנו למלאכה מבעוד יום.

לפי הנוסחה המתקנת בדעת רב יהודה בשם שמואל, שברי כלים שנשברו מערב שבת וראויים לשימוש כלשהו מותרין, 'הואיל והוכנו למלאכה מבעוד יום'. יש להבין מה פירוש 'הוכנו' בהקשר זה, האם הכוונה היא שהיתה כוונה להכניס על ידי בעליהם, או שההכנה נעשתה מאליה, בעת שבירתם?

נראה, שגם לפי ההעמדה הנוכחית, שמואל אינו דורש הכנה מכוונת בערב שבת. לא על כך המחלוקת בין שתי הלישנות. עדיין העמדה הבסיסית היא שהמצב האובייקטיבי של הכלי הוא הקובע.

שתי הלשונות בדעת שמואל חלוקות ביניהן רק לגבי השינוי בייעודו של הכלי. המחלוקת היא כפולה, גם בדבר אופיו של השינוי וגם בדבר זמנו של השינוי. כאשר לשינוי באופיו של השינוי, המחלוקת היא על שינוי שאירע בחול, בערב שבת. לפי הלישנא השניה, שבר כלי שניתן להשתמש בו שימוש כלשהו נחשב מוכן לשבת. ואילו לפי הלשון הראשונה, שבר כלי נחשב מוכן רק אם הוא ממשיך לקיים את הייעוד המקורי של הכלי הראשון. שבר של שלחן יכול לשמש כמגש-אכילה, אך לא כעץ להסקה. אלא אם כן ייחדוהו במפורש לכך. משתמע מן הלישנא הזאת, שיש

⁴ בכתיב: "מר זוטרא".

⁵ הדעה הקיצונית ביותר לשיטה הזאת נמצאת בירושלמי, שם משמע שקיימת הוה-אמינא שכלי שהגיע לידי האדם סמוך לכניסת שבת ולא ידע על קיומו – ייחשב ל'לא מוכן' ואסור לשימוש. ועי' לקמן.

'מוקצה' התופסת כביכול את כל איסור הטלטול כחטיבה אחת.

ה. שיירי לבנים

אמר רב נחמן: הני ליבני דאישתיור מבניינא שרי לטלטולינהו, דחזו למיזגא עלייהו.

שרגינהו ודאי אקצינהו.

שאריות של לבני בנין, מותר לטלטל אותן כי הן ראויות לשימוש, לצורך הסבה. לאור הפסקה הקודמת, עולה השאלה האם יש להחשיבן ככלים או כאבנים שיוחדו לשימוש? לדעת רב נחמן, ניתן להחשיב את המוכנות לבנין כמוכנות כללית לכל שימוש.

שרגינהו – החליקם.⁹ זו פעולת הכנה בידיים, והיא הופכת את הלבנים למעין כלים.¹⁰ אלא שזו הכנה לשימוש דווקא כלבני בנין, ולכן אי אפשר להשתמש בהם עוד כדי להשען עליהם, מכיון ש'אקצינהו' – מונח מקביל ל'קפיד עלייהו' ו'מייחד להם מקום' שנזכרו בשעור הקודם לגבי מסר הגדול ויתר של מחרשה, סיכי זירי ומזורי, וכל ה'מוקצה מחמת חסרון כיס'.

מדברי רב נחמן עולה שיש להבחין בין שני היבטים או סוגים של הכנה. ההבט האחד, הוא ההכנה של חפץ שאינו כלי לשימוש. ההבט האחר, הכנה, בדרך כלל של כלי, לשימוש מוגבל ומדויק. ההכנה מן הסוג השני פועלת במגמה ההפוכה לסוג הראשון – היא מקצה את הכלי משימוש כללי והופכת אותו לאסור בנטילה מפני שאדם מקפיד עליו ומייחד לו מקום. נראה, שזו דוגמה נוספת לשוני המהותי בין איסור נטילת כלים לבין איסור 'אינו מן המוכן'. כלים, מטבעם הם מוכנים, וייחוד-יתר שלהם מפקיע אותם משימוש בשבת ואוסרם. לא-כלים, מטבעם אינם מוכנים, וייחודם לשימוש הופך אותם למותרים בנטילה בשבת.

ו. טלטול חרס ברשויות שונות

אמר רב נחמן אמר שמואל: חרס קטנה מותר לטלטל בחצר, אבל בכרמלית לא.

ורב נחמן דידיה אמר: אפילו בכרמלית, אבל ברשות הרבים לא.

ורבא אמר: אפילו ברשות הרבים.

שלש הברייתות התמציתיות האלה⁶ מייצגות, על פי הגמרא, שתי מחלוקות תנאים. אחת נוגעת לכלים, והאחת נוגעת לשברי כלים. בענין הכלים, מי שסובר מסיקין בכלים סובר שמותר להשתמש בכלים שלא לצורך ייעודם המקורי, ומי שחולק עליו סובר כרבי נחמיה, שאין הכלים ניטלים אלא לצורך, אפילו טלית ואפילו תרווד. מהעמדה זו ברור, שהכלים הניטלים רק לצורך כדעת רבי נחמיה, מותרים דווקא לצורך תשימשם ולא לכל צורך מלאכת היתר, כגון צורך גופו ומקומו. שהרי אילו סבר שמותר ליטלם לצורך גופם, היה מתיר ליטלם לצורך הבערתם.⁷ מחלוקת זו אינה נוגעת לעיקר סוגייתנו והיא שייכת לחלקו הראשון של הפרק העוסק בגזירת נחמיה על איסור טלטול כלים.

המחלוקת השניה, אם מסיקים בשברי כלים, היא מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון, שעד כה לא פגשנו בה בפרקנו, והיא זו המוכרת בראש מסכת ביצה כמחלוקת בדין מוקצה. לדעת רבי יהודה, המבוארת גם במקומות אחרים בש"ס, אין מסיקין בשברי כלים.⁸ מחלוקת זו מיוחסת במקומות אחרים בגמרא לא רק לשברי כלים, אלא גם לחפצים שאינם כלים. אי אפשר לדעת מן הניסוח התמציתי והמקוצר של הברייתא, במה נחלקו כאן רבי יהודה ורבי שמעון, האם מדובר בכלים שנשברו מערב יום טוב או ביום טוב עצמו. והאם מדובר בשברים שיש להם שימוש אחר, אגב אביהם, או בשברים שאינם ראויים לשום שימוש מלבד הסקה. נראה שהפסיקה הסתמית בגמרא לא ירדה בכלל לחילוקים של הפסיקה הקודמת הדנה בדברי שמואל, אלא נועדה לארגן ולסדר את מבנה הדיון הכללי באיסור טלטול. באמצעות הבאת הברייתות מראה הגמרא שיש שתי מחלוקות עקרוניות בדיני טלטול. האחת מחלוקת חכמים ורבי נחמיה באיסור כלים, והשניה מחלוקת רבי שמעון ורבי יהודה באיסור שברי כלים, ואלו שני נושאים נפרדים שאין לערבב ביניהם, למרות הדמיון בצורה החיצונית. להבחנה זו חשיבות גדולה מאד בתוך מסגרת הדיון הכללית של

⁶ ספק אם אלו ברייתות של ממש, או תמצית של ברייתות מפורטות יותר שדוגמתן מופיעה בתוספתא. בספרי הכללים מכירים בכך שלפעמים הגמרא מביאה רק את הסיכום התמציתי הנחוץ לעניינה מן הברייתא השלמה.

⁷ הגמרא אינה מזכירה כאן את הסברה שמכיון שהם אסורים בהבערה בשבת אסורם בטלטול לצורך הבערה גם ביום טוב, אטו שבת. סברה המצויה בהקשר דומה במסכת ביצה.

⁸ מימרא מפורשת של רבי יהודה אמר רב בשבת כט א' תולה את מחלוקת מסיקין בשברי כלים בדעות רבי יהודה ורבי שמעון. בירושלמי מיוחסת הדעה שאין מסיקין בשברי כלים לאמורא רב (שבת פ"ב ה"ג, ה' ע"א ומקבילות)

⁹ על פי מילון סוקולוף לארמית בבלי, ערך שרג. רש"י מפרש – סרן זו על גבי זו ובכך מראה שהקצה אותן לבנין. רבנו ירוחם (נתיב יב ח"ג פה ע"ד) סובר שצריך שגם אם לא שרגינהו, צריך 'נמלך' להשתמש בהם להסבה. האור זרוע (ח"ב, שבת סימן פו אות ג') סבור שעצם העובדה שנשתיירו מן הבנין כבר עושה אותם לראויות גם לשימושים הנוספים כהסבה.

¹⁰ ריטב"א ד"ה הני ליבני: 'ותורתכלי עליהם לשיבה דהא מעשי אדם הם'.

ז. מגופת חבית שנכתה

אמר רב יהודה אמר שמואל: מגופת חבית שנכתה מותר לטלטל בשבת. תניא נמי הכי: מגופה שנכתה היא ושבריה מותר לטלטלה בשבת, ולא יספות ממנה שבר לכסות בה את הכלי ולסמוך בה כרעי המטה, ואם זרקה באשפה אסור.

מתקיף לה רב פפא: אלא מעתה, זריק ליה לגלימיה הכי נמי דאסור? אלא אמר רב פפא: אם זרקה מבעוד יום לאשפה אסורה.

כאן חוזרת הגמרא לדון בשברי כלים. מגופת חבית היא ככלי, מוכנה לשימוש. אם נשברה, גם שבריה מותרים לטלטול בשבת. כמוכן – בהתאם לדעות שבמחלוקת במשנה ולשתי הלישנות בדעת שמואל, יש להסביר גם כאן, האם מדובר בנשבר בערב שבת, ואם הטלטול המותר הוא רק מפני שגם השברים ראויים עדיין לשימוש לכיסוי.

האיסור ל'ספות' הוא איסור של תיקון כלי ואינו נוגע לעיקר עניינו בסוגיה.

הסעיף המיוחד בברייתא הוא שזריקה לאשפה אסרת בטלטול. דהיינו – ישנה אפשרות לפעולה מהופכת, של ביטול הכנה בידיים. יש להדגיש, שאין זה דומה להקצאת 'יחוד מקום' בכלים, ולא ניתן ללמוד זאת ממסר הגדול או מזירי וסיכי, שאדם קפיד עליהם ומייחד להם מקום. ובכך אסרם לשימוש אחר. כיון ששם ההקצאה וההפקעה משימוש נעשית על ידי יחוד לשימוש מסוים, ואילו בזריקה לאשפה יש רק פעולה נגטיבית, של ביטול המוכנות.

טענתו של רב פפא שאי אפשר לבטל את הכלי מהיכנו בשבת, אלא רק לפני שבת, מתאימה ללישנא הראשונה בדברי שמואל על המשנה, שהדיון הוא רק לגבי כלים שנשברו לפני השבת, אבל כלים שנשברו בשבת עצמה, לעולם נשארים מוכנים כפי שהיו בכניסת שבת.

נמצא, שרב פפא הוא בעל ה'לישנא קמא' שעליה חלק מר זוטרא.¹⁵

שבת לדין מהותי בשאלת המעשה עצמו, ולא בהיבט הצדדי והפחות-חשוב של 'האם האבנים הן מוקצה'.

¹⁵ הסברה היא, שאם רב פפא סובר שדחיה בידיים לא מהניא להוציא את הכלי מהיכנו בשבת, על אחת כמה וכמה שייסבור שדחיה מאליה על ידי שבירה לא תועיל בשבת גופה. אבל, אפשר לערער על הסברה ולומר, שבכל זאת רב פפא יודה למר זוטרא. שינוי המצב ממשי של הכלי, משלם לשבור, הוא עובדה אובייקטיבית, ולכן ההתרחשות בשבת קיימת, נחשבת ל'נולד' ותאסרה. אבל דחיה בידיים על ידי אדם, שאינה כרוכה בשינוי אובייקטיבי במצב הכלי, אלא רק במחשבת האדם, וזו אינה יכולה לגרום לשינוי במעמדו של הכלי בתוך השבת עצמה.

ואזדא רבא לטעמיה; דרבא הוה קאזיל בריתקא¹¹ דמחוזא, אתווסאי מסאניה טינא, אתא שמעיה שקל חספא וקא מכפר ליה, רמו ביה רבנן קלא. אמר: לא מיסתייא דלא גמירי, מיגמר נמי מגמרי? אילו בחצר הואי מי לא הוה חזיא לכסויי ביה מנא? הכא נמי חזיא לדידי.

מחלוקת האמוראים המשולשת בענין טלטול חרס קטנה מתייחסת, לכאורה, להלכות הוצאה, שהרי הדיון עוסק בשלש הרשויות: חצר שהיא רשות יחיד גמורה, כרמלית שהיא רשות אסורה בטלטול מדרבנן, ורשות הרבים האסורה מדאורייתא. לא מובן, מה הקשר בין בעיית הטלטול ברשויות הללו לבין דין טלטול שברי כלים שנאסר אפילו בבית וברשות היחיד. ואילו ברשות הרבים, גם כלים המתירים לחלוטין לטלטול אסורים בטלטול ד' אמות.

בהתעלם מן השאלה הזאת,¹² נתמקד רק בשאלה הנוגעת לעניין סוגייתנו, מוכנותו של החרס. יש שתי אפשרויות להסביר את המחלוקת. אפשרות אחת היא שהמערערים על מעשהו של רבא התייחסו אל החרס כלא-כלי ולא כאל שבר-כלי, ולכן חשבוהו לבלתי-מוכן. רבא מתייחס אל החרס כאל שבר כלי הראוי עדיין לשימוש ככיסוי – דומה במידת מה לשימוש של אביו הכלי – ולכן לא יצא מכלל מוכנותו.¹³ אין שום רמז בסיפור לדיון בשאלות הקודמות: א. האם נשבר בשבת או לפני שבת. ב. האם הוא ממשיך את ייעודו של אביו השלם או שהשימוש ככיסוי הוא שימוש חדש, אופייני לשברי כלים.

אפשר לדון במחלוקת הזאת מנקודת מבט אחרת. כפי שנראה להלן, קיימת דעת תנאים שלא-כלי המונח בחצר, קיסם עץ, נחשב ראוי לשימוש גם אם לא הכינוהו במיוחד, כי בעצם היותו מונח בחצר כך אפשר ליטלו לחצוץ בו את שינוי בשבת או להסקה ביום טוב – הוא נחשב מוכן. לפי זה, המחלוקת בין המערערים לבין רבא היתה בשאלה אם חרס שהוא לא-כלי המונח ברחובה של מחוזא, נחשב מוכן לשימוש לניקוי בוץ מנעלי המהלכים ברחוב, כמו שקיסם או חרס המונחים בחצר נחשבים מוכנים לשימוש ביתי. או שיש הבדל מהותי בין חצר פרטית לבין המרחב הציבורי.¹⁴

¹¹ בכת"י: בריסקא

¹² כל המפרשים והפוסקים שעסקו בהלכה זו התעלמו מבעיית הרשויות בהקשר של מלאכת הוצאה, ובדברם על ההיתר לטלטל ברשות הרבים התכוונו בודאי לטלטול פחות מארבע אמות, לצורך ניקוי הבגד במקומו.

¹³ כך פירש הריטב"א ב"ה רוב נחמן. וכך נפסק בשו"ע או"ח שח' ד', שרק שבר כלי שבא מכלי מוכן מותר לשימוש כזה, ולא סתם אבנים.

¹⁴ לחידושו של רבא תהיה נפקא-מינה מעניינת לענין הרשות להשתמש באבנים המונחות ברחוב (במקום שיש בו עירוב) בשבת. מה שיהפוך את הדיון לגבי זריקת אבנים על מחללי

ח. קרומית של מחצלת

אמר בר המדורי אמר שמואל: קרומיות של מחצלת מותר לטלטלם בשבת.

מאי טעמא? אמר רבא, בר המדורי אסברא לי: מחצלת גופא למאי חזיא? לכסויי ביה עפרא, הני נמי חזיין לכסויי בהו טינופת.

הדיון על קרומיות מתאים לדין המשנה ששברי כלים או שיירים של כלים מותרים בשימוש רק אם הם ראויים לשימוש. מדברי רבא משמע שההיתר נובע מכך שהם ראויים לשימוש דומה לזה של אביהם. הקרומיות, כמו המחצלות, ראויות לשימוש כמכסה. דברים אלו מתאימים לדעת רבי יהודה במשנה שאפשר להשתמש בשברי כלים רק אם משמשים ליעוד דומה לזה של אביהם. מן הגמרא כאן לא מבואר אם דברי שמואל ודברי רבא המוסבים עליהם עוסקים בשיירים שנקרעו בערב שבת או בשבת עצמה. והדבר תלוי במחלוקת הלישנות שבתחילת הסוגיה, או ליתר דיוק על פי השערתנו – במחלוקת רב פפא ומר זוטרא. מן השימוש בלשון 'שיריים' ולא 'מחצלת שנקרעה', נראה יותר לפרש שמדובר על שיריים שנוצרו בערב שבת, ולכן, כדעת רב פפא, מדובר בשברי כלים שנוצרו בערב שבת ולא בשבת עצמה.

ט. שירי אריג

אמר רבי זירא אמר רב: שירי פרוזמיות אסור לטלטלן בשבת. אמר אביי: במטלניות שאין בהן שלש על שלש, דלא חזיין לא לעניים ולא לעשירים. כאן מדובר על קרעי אריג שאין להם כל שימוש, ולכן אי אפשר לטלטל אותם בשבת כלל. זהו למעשה החפץ היחיד שהוזכר עד כה שמתאים לגמרי להגדרה 'חפץ שאין לו שימוש', ולכן הוא אסור בטלטול לגמרי. מדברי אביי נשמע שיש דיון ברקע בדבר מעמדם של שברי-כלים או לא-כלים הראויים לשימושים מוגבלים, על ידי אנשים מסוימים. כפי שנראה להלן, נושא זה נדון כבר במקורות תנאיים ראשוניים בהגדרת המושג 'מוכן'. גם כאן, סביר לפרש שמדובר בשיירים שנוצרו בערב שבת ולא בקרעי אריג שנקרעו בשבת, בשל השימוש במונח 'שיריים'. אפשר לומר שמהלך הדיון של הסוגיה ודוגמאותיה מוביל לקראת המסקנה כדעת הלישנא הראשונה, (היא דעת רב פפא) שמשנת שברי כלים עוסקת בנשברו בערב שבת.

י. שברי תנור

תנו רבנן: שברי תנור ישן הרי הן ככל הכלים הניטלין בחצר. דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: אין ניטלין. העיד רבי יוסי משום רבי אליעזר בן

יעקב על שברי תנור ישן שניטלין בשבת, ועל כיסויו שאינו צריך בית יד.

במאי קמיפלגי?

אמר אביי: בעושין מעין מלאכה, ואין עושין מעין מלאכתן קמיפלגי, ואזדא רבי יהודה לטעמיה, ורבי מאיר לטעמיה.

אביי מסביר את מחלוקת התנאים כמחלוקת במשנתנו, בכלים שנשברו והשברים ראויים למלאכה אך לא למלאכה שלה יועד הכלי המקורי. הרי כאן עוד ראייה, שהנושא השנוי במחלוקת במשנתנו, הוא כלים שנשברו בערב שבת ולא בשבת עצמה.

מתקיף לה רבא: אי הכי, אדמיפלגי בשברי תנור ליפלו בשברי כלים בעלמא!

אלא אמר רבא: בשברי דהאי תנור קמיפלגי דתנן: נתנו על פי הבור או על פי הדות ונתן שם אבן...

לפי רבא, מחלוקת רבי יהודה ורבי מאיר מתייחסת לתנור מסוים, תנור שמחובר בדרך כלשהי לקרקע ולא מוסכם אם יש להתייחס אליו כאל כלי או כאל קרקע. ואינה קשורה באופן ישיר לנושא המרכזי של הסוגיה. לא נכנס במסגרת זו לדיון בשאלת התנור וטהרתו, באשר אינה נוגעת ישירות לנושא השעור.

מתקיף לה רבא: אי הכי, אדמיפלגי בשברי תנור ליפלו בתנור גופה! השתא תנור גופה לרבי יהודה לא הוי מנא, שבריו מיבעיא?

אלא אמר רבא: לעולם כדאמרן מעיקרא, ובעושה מעשה טפקא; ורבי מאיר לדבריו דרבי יהודה קאמר: לדידי אפילו בעושין מעין מלאכה, אלא לדידך אודי לי מיהא דכהאי גוונא מלאכתו הוא. ורבי יהודה לא דמי, התם הסקו מבפנים, הכא הסקו מבחוץ, התם מעומד, הכא לאו מעומד.

רבא אשי סובר כאביי שיש להסביר את המחלוקת על רקע מחלוקתם במשנה אם צריך שהשבר יהיה ראוי למלאכה מעין מלאכת הכלי המקורי, ומחלוקתם כאן היא מחלוקת משנית למחלוקת במשנה, אליבא דרבי יהודה שמצריך שהשבר יהיה ראוי למלאכה דומה לכלי המקור, נחלקו כאן מה נחשב דמיון מספיק.

העיד רבי יוסי משום רבי אליעזר בן יעקב על שברי תנור ישן שניטלין בשבת ועל כיסויו שאינו צריך בית יד. אמר רבינא: כמאן מטלטלין האידנא כיסוי דתנורי דמתא מחסיא דאין להם בית אחיזה? כמאן, כרבי אליעזר בן יעקב.

בית היד מחשיב גם את הכיסוי ככלי. לדעת רבי אליעזר בן יעקב, גם כיסוי שאין לו בית יד נחשב כיסוי.

סוגית דבר שאינו מן המוכן

יא. כלל היסוד

העקרון שדבר שאינו מוכן אינו ראוי לשימוש ואינו מותר אפילו לטלטול בשבת חוזר פעמים רבות במקורות התנאים, והוא הטעם המרכזי לאיסורי טלטול בשבת, של הפצים שאינם כלים. כרגיל, רוב המקורות אינם מנסחים עקרונות אלא מתארים מקרים, ומהם יש להפיק את הכללים והעקרונות. לשם הבהירות, בסיום הדיון בכל מקור, נבליט ונדגיש בתמצות מהם הנושאים והדיונים הכרוכים בדוגמאות המובאות בו.

היסוד של איסור 'דבר שאינו מוכן' בשבת מפורש ככלל בתוספתא דלקמן:

מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל צבאין ואת החרדל מפני שהוא מאכל יונים, רבן שמעון בן גמליאל אומר: מטלטלין שברי זכוכית שהוא מאכל נעמיות. אמר לו רבי נתן: אם כן יטלטלו חבילי זמורות מפני שהוא מאכל פילין. זה הכלל כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותו וכל שאינו מן המוכן אין מטלטלין אותו.

החצב והחרדל בצורתם הגלמית אינם ראויים לשימוש לאכילת אדם, אחרת, לא היה צורך לומר שהם מותרים, שכן פשוט הוא שכל דבר הראוי לאכילה מערב שבת מותר בטלטול ואכילה בשבת. הכלל בברייתא הוא שמותר לטלטל בשבת רק דבר 'שהוא מן המוכן'. אין חולק על הכלל הזה, ונראה שלא רק בברייתא זו אלא גם בכלל המקורות התנאים אין דעה החולקת על הכלל הזה באופן עקרוני. כל הדיונים אצל התנאים הם בפרטי-משנה של הכלל, מה נחשב למוכן ומה לא. כמו המחלוקת בברייתא זו עצמה:

המחלוקת בין רבן שמעון בן גמליאל לרבי נתן היא האם דבר שיש לו שימוש נדיר וחריג נחשב מוכן. מדובר בחומרים שאינם ראויים לשימוש שגרת, אבל נמצא להם שימוש מסוים. ההבדל בין צבאים ויונים לבין נעמיות¹⁶ ופילים הוא במידת שכיחותם בבית ובחצר. העובדה שגם רבן שמעון בן גמליאל צריך להצדיק את היתר הטלטול של שברי זכוכית בכך שהם מאכל נעמיות, מורה שגם הוא מודה בעקרון שדבר צריך להיות מוכן. אלא שלפי רשב"ג, המציאות של חפץ שאינו מוכן לכולם היא נדירה ביותר, ולכן רבי נתן מנסה להביא את השיטה הזאת עד אבסורד.¹⁷

¹⁶ יען (= בת יענה, ירושלמי שבת א ד', ג ע"ד). בימי חז"ל סברו שזכוכית הוא מאכל טבעי של הנעמית (תנחומא נח ב) ¹⁷ הגמרא מפרשת את הברייתא הזאת לקמן, בדף קכח א, ומסקנתה היא שאכן הדיון הוא מה הגבולות של הנחשב לראוי ומוכן לאדם. יתכן להוסיף שהקושיה של רבי נתן אינה רק משכיחותם של פילים, אלא גם מ'חבילי זמורות', שבאופן רגיל הם משמשים להסקה. (ליתר דיוק, במקורות התנאים הם

הנושא: לא-כלי, הראוי למאכל על ידי בעל חיים. **הדיון:** עד כמה משמעותית השכיחות והזמינות של בעל החיים האוכל כדי להגדיר את החפץ כמוכן. ובהכללה: מהי מידת הזמינות והשימושיות הנחוצה כדי להגדיר חפץ שאינו-כלי כמוכן לשבת.¹⁸

יב. דלתות ושברי כלים

כל הכלים ניטלין בשבת ודלתותיהן עמהן אף על פי שנתפרקו בשבת, שאין דומין לדלתות הבית לפי שאין מן המוכן:

זו משנת הפתיחה של פרק כל הכלים, שעסקנו בה בשעור הקודם, והיא מגדירה את ההבחנה הבסיסית בין כלים ללא-כלים. כלי לעולם נחשב מוכן, כי בעצם התקנתו הוא הוכן לשימוש אדם.¹⁹ דלת הכלי נחשבת מוכנה אגב אביה, כמו שבר-כלי שיידון במשניות הבאות.

בניגוד לדלת הבית שאינה מוכנה, שכן אינה עומדת להתפרק ואין משתמשים בה בנפרד מן הבית עצמו – והוא עצמו, הבית, ודאי שאינו מוכן לטלטול כלל.

מן המשנה לא ברור, אם הדלת של הכלי נחשבת מוכנה אגב אביה או שכביכול דעתו של אדם מראש היא על האפשרות שהדלת תתפרק וייעשה בה שימוש משני.

מן הדיון בהמשך הפרק, אודות שברי כלים, נראה שאין להבדיל בין דלת הכלי לשבר כלי, ובשניהם מדובר על היותם מוכנים אגב אביהם. כשם שאדם אינו חושב מראש על כך שכלי יישבר, אין הוא מתכנן גם את התפרקותו. די בכך שחלקי הכלי היו מוכנים כחטיבה שלמה, כדי שגם אחרי שנפרדו יישאר עליהם שם 'הכנה', מלבד מי שסובר שיש בכך 'נולד' וחלק מכלי ששינה את ייעודו במהלך השבת אינו נחשב מוכן. אם כי גם לדעה זו אין צורך לומר שיש הבדל בין דלתות כלים לשברי כלים.

הנושא: חלק מכלי, שהתפרק מן הכלי.

אם החלק התפרק ממה שהיה מוכן – דלת בית, אף הוא אינו מוכן ואסור.

הדיון:

משמשים לשריפת הנידונים למיתה בשריפה, כבסנהדרין ז' (ב). סביר להניח, שהתפיסה המקובלת היתה שאין שימוש לחבילי זמורות בשבת, ומשום כך הקשה רבי נתן על רשב"ג מכך.

¹⁸ כך נפסק בעקבות הלכה זו ברמב"ם (שבת כו טז) שלחן ערוך אורח חיים שח כט: 'ראוי למאכל בהמה וחיה ועוף המצויין'.

¹⁹ כאמור לעיל, הכלי יכול לצאת מכלל שימוש על ידי 'הכנת יתר', כלומר, ייחוד והקצאה לשימוש מוגבל ומסוים.

וללא רצון מצד הבעלים, ואילו קלוף האגוזים והשקדים הוא מעשה מכוון ומתוכנן ורצוי.²³ ג. לא ברור מן התוספתא אימתי נשברו הרהיטים, אם לפני יום טוב או במהלכו. לפיכך – היא חשופה למחלוקת הלישנות – רב פפא ומר זוטרא – כמו משנת שברי כלים שעסקנו בה.²⁴ אולם, בחלק העוסק בקליפות, מפורש שהבעיה קיימת רק לגבי קליפות שנקלפו ביום טוב.

אלא שלפי מבנה הברייתא לא ברור כלל שדין הקליפות ודין שברי הרהיטים שווה. בשברי הרהיטים לא חילקו בין ערב שבת לשבת, ונראה שהם נחשבים 'לא מוכנים' להסקה גם אם נשברו בערב שבת, כדעת רבי יהודה במשנתנו אליבא דלישנא קמא, שגם בנשברו בערב שבת, אין הם הופכים מעצמם למוכנים אם שונה ייעודם מן היעוד של אביהם.

רק בקליפות, שמראש לא נועדו לאכילה, אפשר לומר שאם נקלפו בערב שבת, הן הופכות מאליהן להיות ראויות להסקה. או אחרת: עצם מעשה הקילוף הוא כהזמנה לשמש להסקה. ובודאי אינן דומות לשברי כלים שנוצרו מאליהם בלא הכנה והזמנה מכוונת של האדם.

ד. מהלכת קליפי האגוזים משמע, שאין תועלת בכוונה ובתכנון מראש שהאגוזים יקלפו ביום טוב וקליפתם תשמש להסקה. כיון שבכניסת השבת ויום-טוב היה האגוז מיועד לאכילה ולא להסקה, בטלה הקליפה כלפיו. ושינוי מצבה בתוך יום-טוב אינו מועיל. כאן דווקא משתמע כבר זוטרא, שרבי יהודה סבור ששינוי המצב ביום טוב הוא 'נולד' ואינו מתיר את החפץ לשימוש.

ה. האיסור להשתמש באגוזים עצמם להסקה דומה לאיסור השימוש בכלים שלא צורך ייעודם המקורי. יש לדון בשאלה אם אכן זהו חלק מגזירת כלים, כדעת רבי נחמיה, שאוסר 'אפילו טלית אפילו תרוד' שלא לצורך תשמישו, או שיש לדון באוכלים מצד שאלת המוכנות, ולחשבם 'אינם מוכנים' למה שאינו יעודם הראשוני – אכילה. לפי הדעה הזאת, דבר נחשב מוכן רק לייעוד המקובל והשכיח שלו, או לייעוד שלקראתו הוכן על ידי האדם, אבל לא ניתן לומר שאחרי שדבר הוכן למטרה מסוימת.

א. מתי התפרק החלק – לפני השבת או בתוכה. במשנה משמע שמדובר על פירוק בשבת, אך בגמרא מתקיים דיון על כך.

יג. הסקה בשברי כלים

הדיון המקיף בשברי כלים מתקיים בסוגית הגמרא שנדונה לעיל. והוא מעלה את השאלות הבאות: איזו מידה של התכוונות מראש נצרכת כדי להפוך לא-כלי או שבר-כלי למוכן לשבת. האם כלי ושבר-כלי יכול לשנות את ייעודו במהלך השבת, מבחינה מעשית, להפוך ממיועד לשימוש אחד למיועד לשימוש אחר, ומבחינה הלכתית, להפוך משימוש אסור לשימוש מותר או משימוש מותר לשימוש אסור.

שאלת השימוש בשברי כלים להסקה הוצגה על ידי רב מחלוקת רבי שמעון ורבי יהודה אם מסיקין בשברי כלים. למחלוקת זו אין תיעוד מפורש במקורות התנאים לפנינו. אדרבה, העובדה שהגמרא מביאה את המחלוקת כמימרא של רב, מעידה על כך שלא היה לפניו מקור תנאי מפורש שבו הוצגו שתי הדעות כמחלוקת ישירה בין שני התנאים. גם הירושלמי, מזכיר את הדעה שאין מסיקין בשברי כלים כדעה של רב ולא ממקור תנאי.

בתוספתא נמצאת הלכה האוסרת שימוש בשברי כלים להסקה:

המטה והכסא והספסל וקתדרא ועריסה שנתפרקה וכן קורה שנשברה וכן סואר של קורות שנשבר אין מסיקין בהן ביום טוב לפי שאינן מן המוכן.²⁰ איגוזין ושקדים שאכלן מערב יום טוב מסיקין בקליפיהן ביום טוב, אכלן ביום טוב אין מסיקין בקליפיהן ביום טוב. איגוזין ושקדין עצמן אין מסיקין מהן ביום טוב לפי שאינן מן המוכן.

התוספתא הזאת משליכה אור על הדיון בסוגית הסקה בשברי כלים בפרטים שונים:

א. מפורש בתוספתא שאין מסיקין בשברי כלים, כדעה המיוחסת בסוגיה לרבי יהודה.

ב. דין קליפות אגוזים ושקדים כדין שברי כלים.²¹ כמו הכלים, גם הם היו מיועדים לשימוש אחד והייעוד השתנה עם שבירת הכלי או האגוז.²² ההבדל היחיד – שאליו התוספתא לא מתייחסת – ששבר כלי נעשה בדרך כלל מעצמו, בלא כוונה

תוספתא
ביצה ג, יא

²³ באור זרוע מדגיש הבחנה אחרת, שבשברי כלים היה 'מעיקרא כלי והשתא שברי כלי' ואילו קליפות וגרעינים 'מעיקרא גרעין והשתא גרעין', ובכל זאת צריך לומר שהואיל דמעיקרא מכסא והשתא מגליא הוה ליה נולד' (או"ז ח"ב הלכות יום טוב סימן שכט).

²⁴ בגמרא ביצה לא ב, התקין שמואל את המשנה ב'הכי קתני' שאם נשברה ביום טוב אסור ובערב יום טוב מותר. ומימרא זו מתאימה למימרא של שמואל בסוגית שברי כלים במסכת שבת.

²⁰ כמשנת ביצה ג, ד. שבת קנו א-ב הקבילו בין הלכה זו להלכת בהמה שנתבלה, כחלק מסוגית מוקצה.

²¹ לא באופן מוחלט. הירושלמי מבחין בין שברי כלים להסקה לבין קליפי אגוזים שאינם בתורת כלי כלל. (ביצה ד ג, סב ע"ג).

²² השימוש הרגיל בקליפות של אגוזים אינו דווקא להסקה. בשבת פרק ט' משנה ה' מוגדר השימוש הראשוני בהם לצביעה. בתוספתא סנהדרין הם משמשים ככלי משחק כמו המשחקים בקוביא. (פרק ה הלכה ב)

נעשה בידי אדם, והפניית האגוזים להסקה נעשית במחשבת האדם בלבד.
ג. ההבדל בין כלי ושבר כלי, לבין מאכל וקליפת מאכל.

יד. מותר השמן ואפר כירה

אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו את השמן ואם נותנו מבעוד יום מותר ואין ניאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן

מטלטלין נר חדש אבל לא ישן. רבי שמעון אומר כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר הדולק בשבת...
ברייתא של משנה זו מדובר על האיסור להשתמש בשמן שנטף מן הנר מפני שאינו מן המוכן. בחלק השני שלה מדובר על איסור טלטול הנר עצמו, זו כבר הלכה בהלכות טלטול כלים ואינה נובעת מבעיית חוסר ההכנה.

השמן שבנר נועד לבעירה, ובמהלך השבת, כאשר הוא מנטף, הוא הופך להיות ראוי לשימושים אחרים, שימושים מותרים כאכילה. אפשר לדמותו לדלת שנתפרקה, שגם היא היתה מיועדת לשימוש מסוג אחד ואחרי התפרקותה יכולה לשמש לשימושים אחרים. אפשר לדמותו לקליפי האגוזים, שבכניסת שבת שמשו שומר לפרי ואחרי קילופם הפכו להיות ראויים להסקה. גם במקרה של הדלת וגם במקרה של השמן שבנר, הייעוד הראשוני הוא יעוד מסוים ומוגדר והוא השתנה במהלך השבת. לכל אחד מהם יש צד קל וצד חמור. הצד הקל שבשמן הוא שאדם עשוי לחשוב מראש שמותר השמן ישמש אותו לצרכים אחרים, ובוזה הוא דומה לקליפת האגוז. הוא שונה מקליפת האגוז בכך שלא ברור מראש שאכן יהיה מותר שמן בנר.²⁵ דלת בכלל אינה מיועדת להתפרק ושימושה אחד ומוגדר היטב, ולכן היא בודאי חמורה מהם. מאידך גיסא, יתרונה של הדלת היא שלא נעשה לקראת שבת מעשה מכוון של הקצאתה לשימושה המסוים, ואילו את השמן אדם מניח בנר מתוך מודעות מכוונת שהוא עתיד לשמש לבעירה.

השוחט חיה ועוף ביום טוב בית שמאי אומרים יחפור בדקר ויכסה ובית הלל אומרים לא ישחוט אלא אם כן היה לו עפר מוכן מבעוד יום. ומודים שאם שחט יחפור בדקר ויכסה. שאפר כירה מוכן הוא.²⁶

מדוע נחשב אפר כירה מוכן לכולי עלמא? האפר עצמו אינו כלי, ובהנחה שאין מדובר על אפר של כלים שהוסקו, גם אינו שבר כלי. מדוע יש

עד כאן לא מצאנו דעה במקורות התנאים שסקרנו דעה החולקת מפורשות על התפיסה הזאת, שהרי גם הדעות המרחיבות מאד במשנת החצב החרדל ושברי הזכוכית, דנו רק בשאלת השכיחות של אוכלי זכוכיות, אך לא באפשרות להשתמש, בזכות הנעמית, בשברי הזכוכית לשימושים אחרים שאינם אכילת נעמית.

בשלב זה ניתן להבין מה החידוש במימרת שמואל שפתחה את סוגית 'שברי כלים'. למעשה, אין צורך להגביל את המחלוקת לאחד משני הזמנים – שבת או ערב שבת, כיון שבכל אחד מן הזמנים הללו יש שאלה בפני עצמה. השאלה לגבי נשברו בערב שבת היא האם מועיל שינוי המצב של הכלי להחשיבו כמוכן גם אם האדם לא התכוון להכינו כלל. לדעת רבי יהודה אינו מוכן – ולכן הוא סובר בתוספתא לגבי שברי רהיטים, שאינם נחשבים מוכנים לשימושם החדש כעצי הסקה אם לא הכינום לכך בכוונה. המחלוקת לגבי שבת עצמה היא אם יכול לחול שינוי במעמדו של חפץ תוך כדי השבת. רבי יהודה סובר שלא, מכיון שזה כ'נולד' בלשון הגמרא, או בנוסח אחר: מכיון שלדעתו בכלל מצב ההכנה נקבע ביום ששי, ואי אפשר שדבר יוכן בשבת עצמה. לפי זה מורה רבי יהודה בסיפא של הברייתא, שקליפות שנקלפו – וכל שכן כלים שנשברו בלא כוונת אדם – בתוך יום טוב, אסורים בטלטול למרות שנהיו ראויים להסקה.

מעשה יש לברר מה ראה שמואל לסייג את המחלוקת בשברי כלים ולצמצמה רק לאחד משני הזמנים. אפשר לומר ששמואל ביקש לחדש שחכמים חולקים על רבי יהודה גם בשבת עצמה, והלכה כמותם בנשברו בשבת, וכן גם בקליפי אגוזים שנקלפו ביום טוב – שמותרים בהסקה. דבר שאינו משתמע בפשטות, לא ממשנת שברי כלים ולא מן התוספתא של שברי רהיטים וקליפי אגוזים.

הנושאים:

- א. שברי כלים – רהיטים, ששינוי את יעודם מן השימוש של הכלי לחומר להסקה.
- ב. קליפי אגוזים – ששינוי את יעודם מחלק של מאכל לחומר להסקה.
- ג. אגוזים – שינוי ייעודם מדבר מאכל לחומר להסקה.

הדיונים:

- א. השינוי חל בערב שבת או בשבת עצמה.
- ב. כוונה ומעשה של האדם כגורם בשינוי המוכנות: שבר רהיט נוצר מעצמו, קילוף האגוז

משנה שבת ג, ו

משנה ביצה א, ב

²⁵ הותרת השמן אינה מעשה ידי אדם. בהנחה שאי אפשר לעצור את הבעירה בשבת ויום טוב בשל איסור מכבה.

²⁶ לפי הסבר הגמרא, צ"ל 'ואפר כירה מוכן הוא' והוא דין חדש ולא נימוק לאמור לפני כן.

גם את מעמדו של אפר כירה, שהוא כאחד מן הדברים שבחצר. אולם, גם לדעת חכמים, אפשר להחשיב את אפר כירה כדומה ל'מגבב משלפניו' ולא 'מן החצר' כי רמת הזמינות שלו והמוכנות גבוהה יותר – כבר הוכנס לשימוש ביתי ונוצר בתוך כירת הבישול.

מן התוספתא המקבילה למשנה זו מוכח שגם רבי שמעון מקבל את העקרון של חובת הכנה לשבת, אלא שהוא מיקל כרבי אליעזר:

רבי ליעזר אומר: נוטל אדם קיסם לחצות בו שני וחכמים אומרים: לא יטול אלא מן האבוס שלפני בהמה. ובלבד שלא יקטמנו לחצות בו שני. אם קיטמו בשבת חייב חטאת. ביום טוב לוקה ארבעים.²⁹ רבי ליעזר אומר: מגביב את החצר ומדליק ובלבד שלא יעשה צבורין ורבי שמעון מתיר שכל שבחצר מוכן.

הרעיון ש'כל שבחצר מוכן' השנוי במחלוקת התנאים דומה למחלוקת בדבר החצב החרדל ושברי הזכוכית. השאלה היא מה הרוחב של הגדרת ה'מוכנות' במובן האובייקטיבי – מה מחשיב בעיני ההלכה חפץ למוכן. כבדיונו של רבא בסוגית הגמרא אודות החרס המוטל בריסתקא דמחוזא. או במובן הסובייקטיבי – באיזו מידה נתונה דעתו של אדם על החפצים המונחים בחצרו. זו שאלה דומה לשאלה באיזו מידה מניחים שחצב וחרדל, או אפילו שברי זכוכית – נחשבים למוכנים בשל האפשרות שיופיע בעל חיים הנזקק להם, ובאיזו מידה הם מצויים בתודעתו של האדם כאפשריים לשימוש.

הדעה של חכמים, שכל המצוי בחצר כלל אינו נחשב מוכן, אלא אם הוכן לשימוש ממשי כדוגמת הקש לאבוס הבהמה, מצמצמת את הרוחב של תפיסת המוכנות.³⁰

סעיף נוסף של הדיון כאן, והוא נוגע גם לחול המוכן לכיסוי הדם, הוא בשאלת ההפניה של דבר המוכן למטרה אחת, עבור מטרה אחרת. כאן נראה, שגם אם החול יועד למטרות צביעה וטיח, אפשר להשתמש בו לכיסוי הדם, וגם אם הקש נועד למאכל הבהמה אפשר להשתמש בו כדי לחצוץ השניים. זה מנוגד להלכה שאסרה של שימוש באגוזים להסקה, ובשברי כלים להסקה ולייעוד שאינו היעוד של אביהם. יש לרונן אם אכן זו מחלוקת, או שמא אפשר לחלק ולומר שכלים ואגוזים מוגדרים בייעודם יותר מאשר קש וגבבא, חול ואפר, ולכן דווקא באלו שאינם כלים, די

להחשיבו כמוכן מערב יום טוב? האם די בדיעה מראש שהאפר עתיד להוצר מן הבעירה? אם כן, במה הוא שונה ממותר השמן שבנר? אפשר לומר, שמשנתנו היא כדעה המתירה את השמן שבנר, דעת רבי שמעון. אולם יתכן שהמשנה אינה עוסקת כלל באפר שהוכן בשבת עצמה, וכך אמנם משמע מן התוספתא:

...אפר שהסיקו ביום טוב אין מכסין בו ביום טוב לפי שאינו מן המוכן היה לו עפר בתוך ביתו להטיח בו גגו סיד לסוד בו ביתו מכסין בו...

על פי התוספתא, דין אפר הכירה כדין שמן שבנר לדעת המחמירים לאסרו. כלומר, הוא אסור אם נוצר ביום טוב ומותר רק אם נוצר מערב יום טוב.²⁷ בערב יום טוב הוא כשברי כלים. עם זאת, יש להדגיש שאין מדובר כאן בסתם עפר מן החוץ, אלא באפר שנוצר בתוך עבודת הבית, בעת בישול הכירה, ולכן ניתן לומר שנעשתה בו הכנה מכוונת בערב יום טוב, והיא שמתירתו לשימוש, שלא כסתם אבן או חול שבחוץ. לכן דומה אפר הכירה לעפר שהובא להטיח גגו או לסוד ביתו.²⁸ במעמדו של העפר נדון בפיסקה הבאה.

הנושא: לא-כלי, שיוחד לפני השבת לשימוש אסור ושינה את מצבו בשבת כך שניתן להשתמש בו. מצג הפוך משברי כלים שמצבם שונה לכוון הנגדי, מהיתר הכלי לשימוש מיוחד ומוטל בספק.

הדיונים:

א. מחלוקת התנאים אם שינוי המצב במהלך השבת מתיר את החומר לשימוש.

ב. העתקת המחלוקת ממותר השמן להלכות נוספות שנדונו לעיל, כגון קליפי אגוזים. האם לדעת רבי שמעון קליפי אגוזים מותרים להסקה כשם שמותר השמן מותר לשימוש. ובהכללה: מהם סוגי השינויים החלים במהלך השבת המשפיעים על מעמדו של החפץ ומהם סוגי השינויים שאינם משפיעים.

טו. קיסם שבחצר

הרחבה של הגישה שלא-כלי המצוי במרחב הביתי נחשב כמוכן, מצויה בשיטת רבי אליעזר:

רבי אליעזר אומר נוטל אדם קיסם משלפניו לחצוץ בו שני, ומגבב מן החצר ומדליק. שכל מה שבחצר מוכן הוא. וחכמים אומרים מגבב משלפניו ומדליק:

שיטת רבי אליעזר מקילה מאד. הוא סובר שכל מה שברשות אדם ובר-שימוש נחשב מוכן. זה מסביר

תוספתא ביצה
ה. א.

תוספתא ביצה ג, יח

משנה ביצה ד, ו

²⁹ האיסור לקטום דומה לאיסור לספות מן החרס, והוא שייך למלאכת בנין ומכה בפטיש שמחוץ לתחום שעורנו.

³⁰ לפי הגמרא ביצה לג א', יש כאן מחלוקת נוספת בשאלה אם הקיסמים שבחצר נחשבים מוכן לכל שימוש, לרבות חציצת השניים, או רק להדלקה.

²⁷ וכן מפורש בדברי רב בביצה ח א.

²⁸ רבנו תם סבר שאפר זה שימושי לגידול צמחים (חולין פח ב', תוד"ה מצינו אפר)

בכור שנפל לבור אע"פ שמומו ניכר מערב יום טוב ולא התירו מומחה אין שוחטין אותו ביום טוב. לפי שאינו מן המוכן.

החידוש בדעת רבי יהודה שהוא מחשיב את הבכור כמוכן לשחיטה ואכילה ביום טוב, גם קודם שנראה בו מום בכלל. היה מקום לדמות את הבכור הזה לדלתות הבית שנתפרקו וכיוצא באלה – דבר שנשנתה מעמדו במהלך השבת והמועד מבלתי-ראוי לשימוש לראוי. אפשר היה להשוותו לאיסור כלים שנשברו וקליפי אגוזים לענין הסקה וכיוצא באלה. נראה, שרבי יהודה סבור שמכיון שאדם יושב ומצפה מתי יפול מום בבכורו, העובדה שעדיין אין בו מום הוא סוג של מעכב חיצוני שאינו משפיע על מידת מוכנותו של הבהמה לשחיטה.³² נראה, שרבי יהודה מייחס חשיבות רבה יותר לתודעה המכוונת מראש של האדם והיא זו שמגדירה את ההכנה, ולא המצב האובייקטיבי של החפץ. לכן השינוי במצבו של כלי אינו משמעותי מבחינתו כל עוד השבר ממשיך את הייעוד המקורי שהיה לו, אך אם השבר שינה ייעודו – כל עוד לא נעשה שינוי מכוון בתודעת האדם אין לכך משמעות. כך לגבי שבירי הכלים להסקה, כך לגבי שבירי כלים ששינוי ממלאכת אביהם, כך לגבי קליפי אגוזים ואגוזים עצמם – שבערב שבת לא היו מוכנים בתודעת האדם לשימוש כהסקה. לעומת זאת, אם האדם מתייחס אל הבכור כאל מאכל פוטנציאלי, גם אם צריך לסלק מונע – אין זה מחשיב אותו ללא מוכן.

הנושא: מוכנות של בכור לשחיטה ביום טוב
הדין:

א. באיזו מידה נחשב בכור שאין בו מום למוכן לשחיטה? או באיזו מידה התלות בנפילת המום הופכת את הבכור למחוסר הכנה.
ב. מה מידת התלות במומחה בהתרת בכורות ועד כמה המציאות האובייקטיבית של קיום המום משמעותית להגדרת היתרו של הבכור, הן באופן כללי בהלכות בכורות והן בהשלכה של תלות זו על מידת המוכנות ליום טוב.

ז. נבלה שהתנבלה בשבת

המקרה של בהמה שנתנבלה בשבת שונה שונה מן המקרה של מוכנות בכור לשחיטה. בשבת הוא אפילו מקרה הפוך – כאן מדובר על בהמה שכלל לא היתה מועמדת לאכילה בשבת, ועל ידי התנבלותה הפכה למיועדת לכלבים. הדימיון הוא

בהכנה כלשהי על מנת להתירם לכל שימוש. נראה, שדינו של רב נחמן בלבנים מתאים להבחנה זו. סתם לבנים, אפשר לקחתן להסכה גם אם הובאו לשם בנין. אבל אם שרגיניהו – הרי הן ככלים ואוכלים, שייעודם מוגדר ואינם נחשבים מוכנים לשימושים אחרים.

הנושא:

א. לא-כלי, שלא הוכן במיוחד לשום מטרה אבל נמצא בסביבת השימוש של האדם, בבית ובחצר.
ב. לא-כלי, שהוכן לשימוש מסוים, כקש לבהמה או עפר לטיח ובניה, ומבקשים להשתמש בו למטרה אחרת.

הדינים:

א. האם לא-כלי, שנמצא בסביבתו של האדם, הופך להיות מוכן בעצם הנוכחות הזמינה שלו?
ב. האם לא-כלי, שהוכן לשימוש מסוים, אפשר להשתמש בו לשימוש אחר?
ג. היכן עובר הגבול בין הכנה שהופכת את הלא-כלי לדמוי כלי ייעודי, שנאסר בשימוש אחר מלבד ייעודו?

טז. בהמה מוכנה לשחיטה

הנושא של מוכנות בהמה לשחיטה קשור בקשר הדוק לסוגיות ראש מסכת ביצה, אודות התרנגולת העומדת לאכילה, הביצה שנולדה ממנה, חלבה של העז וכדומה. לא נרחיב בענין זה, ונעסוק רק במקורות התנאיים המזכירים את מושג ההכנה. בכור שנפל לבור רבי יהודה אומר ירד מומחה ויראה אם יש בו מום יעלה וישחוט ואם לאו לא ישחוט. רבי שמעון אומר כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן.

באופן חריג, כאן רבי שמעון מחמיר ורבי יהודה מיקל. כמו בהלכת הקיסם שבחצר, משמע שרבי שמעון אינו חולק על עיקר דין הכנה, ויותר מכך – יש דברים שבהם הוא מחמיר יותר מרבי יהודה. נראה, שמחלוקת רבי שמעון ורבי יהודה בדבר בכור שאין בו מום ניכר, יותר משהיא תלויה בדין הכנה היא תלויה בתפיסת מעמדו של הבכור, וקשורה להלכות במשנת בכורות, בדבר מעמדו של הבכור ומי יכול לראותו ולהתירו. גם שם, בבכורות, יש דעות מחמירות, הסוברות שכל שלא ראהו מומחה אסור בשחיטה ובאכילה אפילו אם יוברר בדיעבד שהיה בו מום גלוי לעין. גם שם רבי יהודה הוא מן המקילים.³¹ גם מן התוספתא כאן משמע שהבעיה העיקרית בבכור, גם אם מומו ניכר היא בהלכת בכורות: רבי שמעון אינו מסכים להחשיבו מוכן כל עוד לא ראהו מומחה:

³² ועי' כל הדין ב'אדם יושב ומצפה', בדעת רבי שמעון, שבת מו ב וביצה ל ב.

³¹ בכורות ד' ג': השוחט בכור בלי להראותו למומחה, אלא שבדיעבד נגלה מומו. רבי יהודה מתיר ורבי מאיר אוסר.

יח. גרוגרות וצימוקים

סוג נוסף של 'אינו מן המוכן' הוא דבר היתר גמור, שמוכן והשתמשו בו, אבל לקראת שבת ויום טוב נעשה בו מעשה מכוון של הקצאה והרחקה משימוש:

האוכל תאנים מערב יום טוב והותיר והעלן לראש הגג לעשותן גרוגרות לא יאכל מהן ביום טוב לפי שאין מן המוכן. האוכל ענבים מערב יום טוב והותיר והעלן לראש הגג לעשותן צימוקין לא יאכל מהן ביום טוב לפי שאין מן המוכן.

הברייתא הזו מחדשת פרט נוסף בהגדרת מוכן, והוא, שאדם יכול להפקיע מאכל שהוא היתר גמור ממצב מוכנותו ולהפכו ל'אינו מן המוכן' על ידי פעולה המורה על הוצאתו משימוש לזמן ממושך יחסית, לפחות לכל משך השבת.³⁵ במידה רבה, דין הגרוגרות והצימוקים שהועלו לייבוש על הגג דומה לדין השמן שבנר, שהוקצה לצורך בעירה. הוא חמור ממנו וקל ממנו, חמור ממנו, מפני שהגרוגרות והצימוקים הועלו מראש לזמן ממושך, ואילו בנר, ידוע מראש שאם יכבה הנר יהיה השמן זמין לשימוש אפילו במהלך השבת. קל ממנו, מכיון שהגרוגרות והצימוקים לא יוחדו לשימוש אסור כמו השמן שבנר, ואין מניעה מן האדם להורידם מן הגג בכל רגע, משעה שהניחם שם ומתחילת השבת. יש לדון, אם צריך שהתאנים והענבים יעברו תהליך מסוים של התחלת ייבוש כדי שהקצאה תושלם, או שדי בעצם ההעלאה לגג, ותיכף כשהונחו שם, אם נכנסה שבת כאשר הם שם, הם אסורים.³⁶

הנושא: ענבים וצימוקים שהועלו לגג

הדין: דבר ראוי לשימוש מותר לגמרי בשבת, שהוקצה לשימוש אחר, אסור בשבת, על ידי מעשה מכוון של האדם. כהעלאת ענבים וצימוקים הגגה לייבוש. האם יש לדחיה בידיים כוח להפקיע את הדבר ממוכנותו לשבת.

ב. בעקבות הדיון בסוגייתנו יש לדון גם אם זריקה לאשפה דומה להעלאה לגג, או שדחיה שלילית אינה דומה להקצאה חיובית לתכלית מסוימת.

ג. בהמשך לדיון הכללי, יש לדון גם כאן אם יש הבדל בין הקצאה שנעשתה בערב שבת לבין הקצאה בשבת עצמה.

יט. סיכום 'אינו מן המוכן'

אפשר לסכם ולומר שמן המקורות התנאים כולם עולה תמונה ברורה, שיש איסור להשתמש בשבת וביום טוב בדבר שלא הוכן. כלים ואוכלין נחשבים מוכנים, לבד מהמקרים הנדירים של חומרי שאינם

בכך שהמום שנפל בכור כמו ההתנבלות של הנבלה בשבת הכשירו אותן לאכילה, לבהמה ולאדם בהתאמה.

מחתיין את הדילועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים. רבי יהודה אומר: אם לא היתה נבלה מערב שבת אסורה לפי שאינה מן המוכן.³³

רבי יהודה סבור שנבלה אסורה בטלטול כי היא אינה מוכנה מערב שבת, שכן בערב שבת לא נועדה לאכילה כלל. אם משוים את מעמדה של הנבלה לשבר כלי, הרי שרבי יהודה סבור כמו במשנתנו, ששינוי היעוד של השבר במהלך השבת, אינו מאפשר להשתמש בו. ואילו תנא קמא סבור כמו במשנתנו, שכל עוד יש שימוש – אפשר לטלטל את שבר הכלי. אמנם, כאן המקרה חמור מאשר במשנת שברי כלים, מכיון שהבהמה לא היתה מיועדת לאכילה באותו אופן שהכלי היה מותר לשימוש. עם זאת, יתכן שהבהמה אינה נחשבת 'לא מוכנה' לשבת, ויש אפשרות להשתמש בה, אם מוצאים דרך לפתור את איסור מחמר או את איסור הרכיבה. יתכן שהעובדה שיש עליה איסור עדיין אינה הופכת אותה ל'לא מוכנה', כיון שבדומה לכלי שמלאכתו לאיסור, אם נמצא לה שימוש ראוי, היא תהיה מותרת. ויש להחשיב בהמה ביתית ככלי ולא כחפץ שאינו כלי הזוקק הכנה. בדומה לדין המשנה המבחיין בין בהמות מדבריות לבייתיות.³⁴

תנא קמא החולק על רבי יהודה, אינו מסביר את דעתו המקילה. יתכן שהוא גורס שאין בכלל דין הכנה לשבת, ויתכן שהוא סבור שהבהמה נחשבת מוכנה. כיון שלא נתקלנו עד כה בדעה הסבורה שאין צורך בהכנה, אין צורך להרחיב את המחלוקת מעבר למקרה הפרטי של נבלה, ויש להחשיב את המחלוקת הזאת כסעיף משני של איסור הכנה.

הנושא: בהמה שנתנבלה בשבת

הדין: האם בהמה נחשבת מוכנה לאכילת כלבים, שיש עליה מונע חיצוני או שהיא נחשבת מוכנה לשימוש כבהמה חיה, (שגם על כך יש איסור מונע, חיצוני) או שהיא נחשבת לבלתי מוכנה בגלל אחת מהסיבות הללו, או שהיא נחשבת למוכנה לדבר אחד וייעודה השתנה בשבת לשימוש שלא היתה מוכנה לו כלל.

³³ זו אחת המשניות המרכזיות בסוגיית מוקצה ועוד נעסוק בה בשעורים הבאים בפרוט.

³⁴ ביצה פרק ה משנה ז. הים-של-שלמה, ביצה פרק א' סימן א', מביא דעת הרמב"ן והר"ן, שתרנגולת העומדת לאכילה, לא יצתה מתורת אוכל בשבת, כי 'איסורא הוא דרביע עליה, כאריה בעלמא', ולכן ביצה שנולדה ממנה לא מיתסרא משום מוקצה, וכן הדין בחלב עז העומדת לאכילה בשבת.

³⁵ דחיה בידיים – שבת מה א.
³⁶ ירושלמי ביצה פ"ד ה"א, ס"ב ב.

ואת התרחבות ההיתר – רק ביחס לכלים, ואינם מזכירים שהיה שינוי בהלכת איסור דבר שאינו מן המוכן.

ההסברים הכוללים של הראשונים, הרמב"ם והראב"ד, לאיסור מוקצה, אינם מתייחסים להבחנה בין שני סוגי האיסורים. נימוקו של הראב"ד, שאיסור טלטול הוא סייג למלאכת הוצאה, יכול להתאים גם לאיסור טלטול דבר שאינו מוכן, אולם אינו יכול להסביר במדויק את ההבחנות בין איסור זה לאיסור טלטול כלים שהותר. זאת ועוד, בדברי הראב"ד גם אין הסבר מספק מדוע דווקא ההכנה משנה את החשש של איסור הוצאה ומתירה בטלטול. לפי שיטת הראב"ד יהיה צורך להסביר, שהאיסור הוא איסור כללי, ורק ההיתרים משתנים לפי צרכי השבת. לכן, כשם שכלים שנחוצים לשימוש בשבת הותרו, כך גם חפצים שאינם כלים, אם יש בהם שימוש מועיל לשבת, מותרים, והגדרת מידת השימוש היא לפי מידת ההכנה.

בדומה לזה צריך להסביר גם על פי הרמב"ם. ה'אקלים' וה'אוריה' של שבת משתבשים פחות, אם החפצים שאותם מטלטלים הם חפצים שהוכנו מראש לשימוש בשבת.

בכל אופן, לפי הסברים אלו, נצטרך לכוון את איסור מחוסרי הכנה עם איסור טלטול כלים ולהציע פירוש מדוע לא נכללו אלה בכלל ההיתר שהתפתח עם עליית קרנה של שמירת השבת בישראל.

כב. והכינו את אשר יביאו

המקור הראשון שבו מפורש הנימוק לחובת הכנה לקראת שבת ואיסור השימוש בדבר שלא הוכן הוא במאמרו של רבה:

דאמר רבה מאי דכתיב 'והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו?' חול מכין לשבת וחול מכין ליום טוב ואין יום טוב מכין לשבת ואין שבת מכינה ליום טוב. דברי רבה הובאו במסכת ביצה כדי להסביר מדוע ביצה שנולדה ביום טוב אסורה, ואף אם נולדה בשבת שבערב יום וביום טוב שלפני השבת.³⁸ זו הרחבה של האיסור הראשוני של מחוסר הכנה, בביצה שנולדה, הדומה לבהמה שנתבלה, ושאר מחוסרי הכנה שנדונו בהשוואה לביצה בסוגיה שם. העקרון שקבע רבה 'והכינו את אשר יביאו' מסביר גם את עצם דין ההכנה, ולא רק את המקרה המוסף שהוא דין בו, הכנה משבת ליום טוב ולהפך.³⁹

³⁸ עירובין לח ב

³⁹ עי' תוד"ה אמר רבה, עירובין לח ב, שדנו אם זו מימרא מחודשת של רבה או שהיתה לפניו ברייתא. לפני חלק מן הראשונים היתה הגירסא 'תניא: והיה ביום הששי והכינו...'. עי' לדוגמה באור זרוע ח"ב הלכות עירובין סימן קלט. כת"י

מיועדים למאכל אך מהוים מזון ליצורים נדירים, כדוגמת פיל ונעמית.

חפצים וחומרים שאינם כלים ואוכלים נחשבים לבלתי-מוכנים. ויש גם כלים ואוכלים שנחשבים לבלתי-מוכנים אם הוקצו מערב שבת לשימוש מוגבל ומסוים. בשתי הקבוצות האלה יש מקרי ביניים השנויים במחלוקת תנאים.

מן הסוג הראשון, חפצים וחומרים שאינם כלים, נמצאים מקרי הביניים הבאים:

א. שביר כלים, דלתות שהתפרקו, קליפות אגוזים ושקדים – חומרים שהיו חלק מדבר מוכן הראוי לטלטול ומצבם נשתנה, וכך גם שימושם.

ב. אפר כירה – חומר שאינו כלי, שנמצא בשימוש ביתי ויש להחשיבו משום כך כמוכן. ועמו יש לדון גם בקש שבחצר, קיסמים ושאר חפצים וחומרים המצויים במרחב הביתי ולא ייחדו אותם לשימוש מסוים.

ג. מותר השמן שבנר, ועמו גם פירות שהועלו לייבוש על הגג – דברי מאכל שהוקצו מערב שבת ולא נועדו לשימוש כלל.

כ. מן המוכן – לקבל טומאה

בסיום סקירת המקורות התנאיים בענין 'מוכן' כדאי לשים לב לכך שהנושא של 'מוכן' הוא בעל משמעות גם לענייני טומאה. התבאר בשעור הקודם אודות הזיקה בין הגדרת כלי לענין טומאה לבין הגדרתו לענין טלטול בשבת. יש גם זיקה בין ייחוד חפץ שאינו כלי לשימוש, באופן שעושה אותו ראוי גם לקבל טומאה, לבין ייחוד חפץ שכזה לטלטול בשבת. בירושלמי בפרק שני, אגב הדין בקרעי בגדים שיוחדו לשימוש כפתילות הנר, הובא גם הדין התנאי במוכנות לקבלת טומאה:

פחות משלשה על שלשה שהתקינו לפוק בו את המרחץ לנער בו את הקדרה לקנח בו את הרחים בין מוכן בין שאינו מוכן טמא דברי ר' אליעזר ר' יהושע אומר בין מן המוכן בין שאינו מן המוכן טהור ר"ע אומר מן המוכן טמא שאינו מן המוכן טהור.³⁷

כא. טעם איסור דבר שאינו מוכן

כפי שהוסבר בשעור הקודם, שם האיסור הכללי 'מוקצה' עדיין לא קיים במקורות התנאים וגם לא התפיסה של איסור הטלטול כאיסור כולל. ברור למדי, שבמקורות התנאים יש הבדל גמור בין איסור טלטול כלים שנתלה בגזירת נחמיה, לבין איסור טלטול דבר שאינו מן המוכן, שעומד כאיסור בפני עצמו. התנאים מתארים את האיסור

משנה כלים כח, ב

בבלי ביצה ב, ב

³⁷ בתוספתא כלים בבא בתרא ו' ח' מוצגות הדעות באופן שונה במקצת ומופיעה בה גם מחלוקת תנאים מאוחרים מדור תלמידי רבי עקיבא. עי' ירושלמי שבת פרק ב' ה"ג, ד ע"ד.

ולשנא קטייעה נקט וכהנה רבות בש"ס כל זה נראה לי לשיטת התוספות ז"ל.⁴³

מן הגמרא בביצה משמע שדרשת רבה נאמרה רק כדי לאסור הכנת יום טוב לשבת ושבת ליום טוב, אבל מה שנולד בו ביום יהיה מותר:

אלא אמר רבה: לעולם בתרנגולת העומדת לאכילה וביום טוב שחל להיות אחר השבת עסקין, ומשום הכנה. וקסבר רבה כל ביצה דמתילדא האינדא מאתמול גמרה לה. ורבה לטעמיה דאמר רבה מאי דכתיב 'והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו' חול מכין לשבת וחול מכין ליום טוב ואין יום טוב מכין לשבת ואין שבת מכינה ליום טוב.

אמר ליה אביי: אלא מעתה יום טוב בעלמא תשתרי? גזרה משום יום טוב אחר השבת. שבת דעלמא תשתרי? גזרה משום שבת אחר יום טוב. ומי גזרינן? והא תניא השוחט את התרנגולת ומצא בה ביצים גמורות מותרות לאכלן ביום טוב. ואם איתא ליגזר משום הנך דמתילדן ביומיה? אמר ליה ביצים גמורות במעי אמן מילתא דלא שכיחא היא ומילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן.

היתר ביצה שנמצאת בתרנגולת העומדת לאכילה אינו נוגע לשאלת ההכנה. ככל דין 'אוכלא דאפרת' הוא קשור לשאלה משנית בשאלות ההכנה, כפי שראינו, והוא השאלה של שינוי מעמדו של חפץ במהלך השבת. במקרה הזה, ביצה במעי תרנגולת העומדת לאכילה, היתה מוכנה לאכילה אגב אמה, ואינה נופלת משברי כלים שמשמשים למלאכת אביהם, לפיכך, היא מותרת. יתר על כן, שאלת הגמרא בתחילת הסוגיה בביצה על ביצה שנולדה 'אוכלא דאפרת הוא', מבוססת אף היא על אותו עקרון. החידוש של רבה לאסור גם סוג כזה של נולד מצריך דרשה מיוחדת והסבר מורכב. אבל העובדה ש'אוכלא דאפרת' מותר, ובכלל זה ביצה שנולדה ביום טוב, אינו סותר את עיקר הפסול של מחוסרי הכנה.⁴⁴

⁴³ וכן כתב בעל 'אפיקי ים', (ר') יחיאל מיכל רבינוביץ מסלוצק, נדפס בוילנא תרס"ה, נמצא ע"ג התקליטור התורני (DBS) ח"ב סימן יט:

יסוד המוקצה. ביאר לנו רש"י ז"ל (בביצה דכ"ו ע"ב) בד"ה ואי דלא אחזו וזה לשונו. אי דלא אחזו בין השמשות ודאי אסורין. דאין כאן הכנה מבעוד יום. ומאן דאית ליה מוקצה הכנה מבעוד יום בעי. כדכתיב ביום הששי והכינו את אשר יביאו עד כאן לשונו. וכבר ביארנו לעיל סי' י"ז שיטת רש"י ז"ל, דנראה דסבירא ליה דמוקצה לאכילה מן התורה להלכה. כיון דטעמי דרבה בהכנה. מקרא זה דוהכיננו. ורבה לטעמי דמוקצה דאורייתא. כמו שכתב רש"י ז"ל בדף ב' ע"ב בד"ה דאמר, אם כן אנו דקיי"ל כרבה בהכנה, ממילא גם מוקצה לדין מן התורה. ועי' בהעמק שאלה סי' מ"ז. שגם שיטת הרי"ף ז"ל דמוקצה מן התורה. אכן אף לדעת הראשונים ז"ל. דנראה דעתם דמוקצה רק מדרבנן אסור. מכל מקום נראה דסמכו בזה חז"ל אקרא דוהכיננו, ומצאתי בהדיא כן בדברי רמב"ן ז"ל במלחמות ריש ביצה.

⁴⁴ כך מפורש בפני יהושע, (ביצה ב ב, ד"ה אמנם מה שהכריחו): '...נראה לענ"ד ברור דמשמע ליה לרש"י דעיקר

חובת השימוש בדברים שהוכנו מבעוד יום ובחול דווקא, נלמדת מפרשת המן. שם נאסרה על ישראל לקיטת המן בשבת ובצידה הוראה מפורשת להכין ביום הששי 'את אשר יביאו', והחובה להכין ביום ששי 'לחם משנה' – גם לשבת. רבה מבין זאת כחיוב מן התורה, עשה של הכנה,⁴⁰ וכלאו הנגזר ממנו של איסור בשימוש במה שאינו מוכן.⁴¹ הדרשה הייחודית שמיוחסת לרבה מכילה גם את הרעיון שההכנה אמורה להעשות ביום חול, ולכן אין יום טוב מכין לשבת ולא שבת ליום טוב, ובזה מוסבר דין 'נולדה בזה אסורה בזה'. קדמה לכך דרשה ראשונית, האוסרת מחוסר-הכנה שנולד בו ביום. והיא ההנחה הפשוטה שברקע כל איסור מחוסר-הכנה.⁴²

בסוגיה במסכת פסחים משמע שרבה חזר בו מהמחשבה שמוקצה דאורייתא, אולם השאגת אריה פותר את הסוגיה כך שאפשר יהיה לומר שדעתו העקרונית לא השתנתה גם בסיכום הסוגיה ולכן אפשר להניח את היסוד מדאורייתא גם אחרי הדחיה:

אלא וודאי מוקצה דאורייתא היא בלאו הבא מכלל עשה דוהכיננו מוכן אין שאינו מוכן לא ולא הבא מכלל עשה עשה ולא אתותב רבה התם אלא מהא דמחייב מלקות אמוקצה משום דאזהרת' מלא תעשה כל מלאכה א"כ לא יביא קרבן מן המוקצה דלא קרינן ביה ממשקה ישראל מהאי טעמא הדר ביה רבה דאין אסור מוקצה בכלל אזהרת לא תעשה כל מלאכה ואין במוקצה אלא עשה דוהכיננו בלי לאו ואין אסור להקרבה משום משקה ישראל מטעמא דאמרן. והא דקאמר ואי אמרת איסור מוקצה דאורייתא פירושו דאורייתא ללקות עליו

שו"ת שאגת אריה החדשות - שאלה טו סימן ו

מינכן 95: אמר רבא, תניא. וכן הוא באוקספורד 23. ותיקן 109

⁴⁰ כמאמר רב חסדא: 'לעולם ישכים אדם להוצאת שבת, שנאמר 'והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו' – לאלתר'. שבת קיז ב, ובהלכה: שלחן ערוך אורח חיים רנ א'.

⁴¹ ועל זה מפורש בגמרא 'ומוקצה דאורייתא הוא' פסחים מז ב. וכן פי' רש"י בד"ה רבה לטעמיה, ביצה ב' ב. וכ"כ המאירי בפסחים שם: 'יש פוסקים שמן התורה נאסר ... כל שאינו במזומן מבערב נשאר כדינו באיסור עשיית מלאכה'. וכן כתב הטור בשם אחיו הרב יחיאל (אורח חיים סימן תקז ועי' בבית יוסף שם שכתב שזו דעת התוספות).

גם אם למסקנה אין זה איסור דאורייתא, עדיין 'משום דכתיב גבי שבת ויום טוב והכיננו, שהיהא חול מכין לשבת מבעוד יום, סמוך רבנן למיסר מוקצה בשבת ויום טוב אם לא היה לו הכן מבעוד יום ממש' (ריטב"א סוכה מו ב)

⁴² עי' בחידושי הרשב"א ביצה ב' ב'. ד"ה רבה לטעמיה, שחולק על רש"י וסובר שרבה הדר ביה מדעתו במסכת פסחים, וכן, שאילו היה איסור זה קיים היה צריך להיות גם בביצה שנולדה בו ביום, ולענ"ד אכן צריך לומר שמעיקר הדין כך הוא, וגם בו ביום אסורה. ואדרבה, החולקים על רבה חלקו רק על דרשת ההכנה מחול לשבת, וסברו שאין בה מקור לאסור מיום טוב לשבת, אבל עצם האיסור לבו ביום אינו שנוי במחלוקת. ולכן גם אין קושיה מן הברייתא של רבה על שאר האמוראים שלא סברוה (עי' תוד"ה אמר רבה, עירובין לח ב).

הבית אסורה כי אין עושים תקנה לדבר שאינו מן המוכן.⁴⁶

הרושם הוא שאיסור הכנה הוא רחב יותר מאיסור טלטול בעלמא, והוא מגדיר את כל מה שלא הוכן לשבת כ'לא קיים' בעולמו של האדם בשבת. יתכן שכל פעולה שנעשית ביחס לדבר שאינו מוכן נחשבת כמלאכה, או לפחות כהפרה של מצות 'שבתון – שבות', באשר היא מוציאה את האדם ממצב השביתה שלו.

אפשר, שבכל מעשה שנעשה בדבר שאינו מוכן, יש ממד של הכנה והתקנה שלו, וככזה הוא אסור מפני שהשבת לא נועדה לתיקון העולם ותכולתו, זה עניינם של ששת ימי המעשה, ואילו בשבת עצמה, צריך האדם לראות עצמו כאילו 'כל מלאכתו עשויה'.

כג. סמוך לחשיכה

הפיסקה הבאה בירושלמי מטילה אור נוסף על סוגית ההכנה לשבת, ועל היחס בין איסור כלים לאיסור שאינו מן המוכן:

רבי אחא בר חיננא, רבי יסא בשם רבי יוחנן מנורה קטנה מותר לטלטלה. ולא כלי הוא? ולא כל מה שבבית מן המוכן הוא? [ומדוע צריך לחדש היתר מיוחד?]⁴⁷ אמר רבי יוסי בי רבי בון: תיפטר שלקחה עמו לסחורה, או שבאת ערב שבת עם חשיכה ולא שמעת מינה כלום.⁴⁸

נראה, ש'לקחה עמו לסחורה' פותר את התמיהה 'ולא כלי הוא', ו'באת ערב שבת עם חשיכה' עונה לתמיהה 'ולא כל מה שבבית מן המוכן הוא'. כלי, כדי לבטלו ממצבו הראשוני, המוכן, צריך לייחדו לשימוש מוגבל ואז הוא נאסר לשימושים אחרים. כפי שלמדנו בשעור הקודם אודות כלי אורגים וכלי צבעים, מסר הגדול ו'מוקצה מחמת חסרון כיס'.

המנורה אינה כלי כזה, ולכאורה היא מיועדת לשימוש ככל כלי שמלאכתו לאיסור. על כך משיב הירושלמי שמנורה מסוימת זו שנדונה כאן היא מנורה שנועדה לסחורה ולכן עשויה להחשב לכלי בעל שימוש ייחודי שאינו עומד לכל שימוש אחר.

השאלה השניה של הגמרא נוגעת להלכת הכנה ושואלת האם עצם העובדה שהמנורה בבית אינה הופכת אותה ממילא למוכנה, על כך משיבים

⁴⁶ מכאן משמע, שבעלי חיים ביתיים נחשבים למוכנים, והספק הוא רק אם ניצודו בשבת, או אם אלו בעלי חיים שאינם ביתיים, כפי שמבואר בביצה בענין השקית ביתות ומדבריות. וכפי שהוסבר לעיל בהלכת בכור שנפל לבור ובהמה שנתבלה, שאפשר לומר שהבהמה נחשבת מוכנה לשימוש גם אם השימוש אסור בשבת, בדומה לכלי שמלאכתו לאיסור, שאינו נחשב למחוסר-הכנה.

⁴⁷ כך פירשו קרבן-העדה ופני-משה
⁴⁸ ספר ניר העיר כאן: 'לענ"ד יש כאן כוונה עמוקה ולא הוסיף דבר!'

ההכנה נתפסת במדרשים כמאפיין מהותי של השבת:

ויקח משה את עצמות יוסף עמו... ולא עוד אלא שהיה מהלך ארונו של יוסף עם ארון חי העולמים והיו ... אומרים להם המונח בארון זה קיים מה שכתוב במונח בארון זה. במונח בארון זה כתיב אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב) וביוסף כתיב התחת אלהים אני... כתיב זכור את יום השבת וביוסף כתיב וטבוח טבח והכן (שם/בראשית/ מג טז) ואין הכן אלא שבת שנ' והיה ביום השישי והכינו (שמות טז ה) ...

ויקחו האנשים את המנחה וגו' וירא יוסף אתם וגו' וטבוח טבח והכן אין והכן אלא שבת כמה דאת אמ' והיה ביום השישי והכינו, הדא אמ' שימר יוסף את השבת קודם שתינתן.

האיסור מתרחב מעבר לאיסור השימוש בדבר שאינו מוכן, לאיסור טלטולו של כל חפץ שלא הוכן מבעוד יום וגם לאיסור לפעול לצורך דבר שלא הוכן מבעוד יום, כמבואר בירושלמי:

רבי שמי בעי מהו ליתן לפניו⁴⁵ מזונות? יבא כההיא דתינן תמן: אין נותנין מים לפני דבורים ולפני יונים שבשובר, שאין עושין תקנה לדבר שאינו מן המוכן. והכא כן.

רבי שמי בעי מהו לכפות עליו כלי? יבא כהיא דאמר רבי שמעון בירבי ינאי: אני לא שמעתי מאבא, אחותי אמרה לי משמו: ביצה שנולדה ביום טוב סומכין לה כלי בשביל שלא תתגלגל אבל אין כופין עליה כלי...

כאן רואים שחיוב 'הכנה' משמש לא רק לענין הטלטול של החפץ, אלא גם לטיפול בו ובעבורו, בדברים המותרים. האכלת בעלי חיים שאינם מן

פשטא דקרא דוהיה ביום השישי והכינו, היינו דקפיד קרא שאין לאכול בשבת או ביו"ט שום דבר מה שלא הוכן בשישי, דהיינו בדבר דשייך הכנה כגון עצי מוקצה ונולד. אבל הא דדרשינן שאין שבת מכין ליו"ט וכן להיפך אין זה כלל במשמעות המקרא והיכן רמזוא? ... אלא על כרחך דעיקר קפידא דקרא היינו משום איסור מוקצה שאין לאכול דבר שלא הוכן מבעוד יום כגון נולד וכיוצא בו אלא דממילא אמרינן כיון דהכנה זו חשיבא שמתרת האיסור א"כ הו"ל מלאכה ואסור לעשותה ביום טוב או בשבת לצורך מחר... נמצא דאי לאו דמוקצה אסור תו לא שייך הכנה דרבה כלל. ולפי מה שכתבתי מבואר מלשון רש"י דעיקר הכנה דרבה היינו משום מוקצה ונולד נגעו בה... כל זה למדתי מסבירא לפי שיטת רש"י ז"ל.

ועי' בהמשך הדברים בפני הושע שם, שמוכיח ממקומות נוספים שזו היא שיטת רש"י ומה שכתבו הר"ן והמהרש"ל כנגד הפירוש הזה, וסברו ששבת מכין לעצמו ורבה חידש רק לגבי הכנה מיום טוב לשבת ומשבת ליום טוב, זו שיטת תוספות, אך ודאי שרש"י פירש כך. ועי' בטורי אבן בהערות לחגיגה יז ב, והגהת ברוך טעם שם אות ק'. וכן גם דעת הצ"ח בביצה ד א.

⁴⁵ לפני בעלי חיים שניצודו בשבת, כמבואר במשנה פרק יג ה

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויהי

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) צב טו-טז

ירושלמי שבת פרק יג ה"ז יד ע"ב

ירושלמי שבת פרק ג ה"ז, ו ע"ג

האיסור הזה מוסבר על ידי השאגת – אריה כלאו הנובע מעשה, כי בעיקרו של דבר, הפסוק מכוון להוראה חיובית להכין לשבת, והשלילה נשמעת בו על רקע ההוראה החיובית. לפי זה, איסור ההכנה הוא מעין הכרזה ש'מי שלא טרח בערב שבת לא יאכל בשבת'. אבל יתכן שיש משהו יותר יסודי באיסור. העיסוק והשימוש בדבר שלא הוכן נתפס כמעין מלאכה של תיקון. כך משמע מתוך הדיון באיסור ההכנה מיום טוב לשבת ומשבת ליום טוב – שנוסח על ידי הראשונים כמלאכה בפני עצמה, מלאכת הכנה. יתכן שדברי הרמב"ם על הקשר בין איסור מוקצה לאיסורי שבות, מתאימים גם הם כאן, מכיון שישוב הדעת והמנוחה בשבת נתמכים בכך שאדם משתמש רק במה שמוכן לפניו ואינו טרוד בהתקנה והכנה של חפצים, כלים ומאכלים. כל זה אינו נוגע לאיסור שעסקנו בו בשבוע שעבר, איסור טלטול כלים, שהוא גזירה מאוחרת, שנגזרה דווקא על מה שאינו מחוסר הכנה. בסוגייתנו ברור שכלים הם דווקא מוכנים לשבת, ואפילו דלתותיהם ושבריהם מוכנים על גבם.

שמכיון שהמנורה לא היתה בבית סמוך לכניסת שבת – לא היתה דעתו עליה להכנינה לשבת. בסופו של דבר, רבי יוחנן מתיר את המנורה, ומכאן נובע שהוא סבור שהכנת כלי לצורך סחורה אינה הופכת אותו לאסור לשימושים אחרים. והעובדה שהגיעה סמוך לשבת אינה מחשיבה אותה ללא-מוכנה, הוי אומר, שאין צורך בדעת מפורשת של האדם להכין את החפץ לשימוש, אלא די בכך שבאופן אובייקטיבי החפץ הזה הוא חפץ שימושי, כמו הקיסם שבחצר וכל כיוצא באלה.⁴⁹

כד. סיכום

מכל המקורות התנאים שבחנו, עולה תמונה די שלמה שקיים איסור ראשוני המוסכם על כל התנאים, להשתמש בשבת בדבר שלא הוכן מבעוד יום לשימוש ראוי לשבת. לאיסור זה דרגות וגוונים ביניים שונים, שבקצהו אחד עומדים אוכלין, בגדים וכלי בית שימושיים, שלא נאסרו כלל, ובקצהו האחר דברים שנדחו בידיים מלהשתמש בהם, כשברי כלים שנזרקו לאשפה או תאנים וצימוקים שהועלו לגג לייבוש. בתווך, קיימים מקרי ביניים, שבהם נחלקו התנאים. ביניהם, כלים ששינו את מצבם לפני השבת או במהלכה, וחפצים שאינם כלים, שמידת המוכנות שלהם לשימוש אינה חד-משמעית, כדוגמת קיסמים וקש המצוים בחצר הבית.

לא נמצא מקור מפורש בספרות התנאית לטעמו של איסור זה, מלבד הברייתא המובאת על ידי רבא בסוגית 'נולדה בזה – אסורה בזה'. ברייתא זו כמות שהיא, מציעה איסור להשתמש בשבת הסמוכה ליום טוב בדבר שהוכן ביום אחד למשנהו, אך אינה מפרשת את איסור מחוסרי ההכנה עצמו. יש מן הראשונים שהבינו שאכן אין איסור שכזה, ויש מן הראשונים, ובראשם רש"י, שהסיקו מכאן מקור לאיסור מוקצה דאורייתא.

נראה, שגם מי שלא קיבל את היסוד של מוקצה דאורייתא, מודה שיש לפחות אסמכתא לאיסור טלטול מוקצה מפסוקי פרשת המן.

נראה עוד, שהאיסור העיקרי הוא על השימוש במה שלא הוכן, לאכילה ושתייה ולכל שימוש אחר.⁵⁰

⁴⁹ ועי' עוד ירושלמי שבת טז ה"ג, טו ע"ג:

'...אמר רבי יוסה טעמא דרבנן תמן כל מה שיש בבית מן המוכן... ברה הכא אם אתה אומר כן אף הוא מציל מן היום למחר'. בסוגית הצלה מן הדליקה מוסבר מדוע אסרו לחלץ מן הבית את כל תכולתו, באשר היא מותרת בטלטול. הצלה מן הדליקה כוללת אוכלין, בגדים, ספרי קודש, ומן הסתם גם כלים, היתר הטלטול העיקרי שמזכיר המקשה הוא 'דברים מן המוכן' – החל על כל מה שנמצא בבית.

⁵⁰ ודלא כדברי החת"ס בהקדמתו למסכת ביצה (הקדמה תנינא) שחילק בין מוקצה של מאכלים למוקצה של כלים,

ואף לא כדעת א. יצחקי במאמרו ב'סידרא' שביקש ליצור חלוקה דומה.